

Kur’ân’a Göre Zülkarneyn’in Metodu ve Mesajı The Method and the Message of Dhu al-Qarnain

Ali Keskin

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi
İstanbul/Türkiye
akeskin@toki.gov.tr

Istanbul Sabahattin Zaim University
Faculty of Islamic Sciences
Istanbul/Turkiye
ORCID: 0000-0003-1405-6104

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü Article Types	Arařtırma Research Article
Geliř Tarihi Received	16 Ocak January 2023
Kabul Tarihi Accepted	03 Nisan April 2023
Yayın Tarihi Published	30 Haziran June 2023
Yayın Sezonu Pub Date Season	Haziran June
Cilt Volume	39
Sayı Issue	39
Sayfa Pages	103-133

Atıf | Cite as

Ali Keskin, “Kur’ân’a Göre Zülkarneyn’in Metodu ve Mesajı”. *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 39/39 (Haziran 2023), 103-133.
DOI: 10.56361/usul.1235807

İntihal | Plagiarism

Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir
This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Yayıncı | Published by

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Istanbul Sabahattin Zaim University

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve alışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.

Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan/Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Ali Keskin).

Öz

Zülkarneyn kıssası Kur'an'da tek bir yerde anlatılmış olmasına rağmen üzerinde en çok yorum yapılan kıssalardan biridir. Kıssaya bu denli yorum yapılması onun insan idrakini zorlayan manzaralarla dolu olmasındandır. Tefsirlerdeki rivayetlerin çokluğu ve farklılığı da yorumları artıran bir başka sebeptir. Bu makalede kıssa ile ilgili yorum ve rivayet farklılıklarına dayalı ihtilafların genel bir sıralaması yapılarak sebepleri üzerinde durulmayacak, ancak bazı ihtilaflarla ilgili görüş belirtilecektir. Ayetlerdeki bazı kelimelerin bağlam yönünden anlam yapısı irdelenerek bu kelimelerin mânâsına dikkat edildiğinde ayetlerin anlamının daha net olduğu açığa çıkacaktır. Böylece kıssadaki manzaraların daha makul hale gelmesi sağlanacaktır. Bu açıdan kıssanın ayetlerinde geçen bazı kelimeler siyak ve sibak bağlamından incelendiğinde anlam ilişkisine bağlı olarak olağan sonuçların ortaya çıktığı ve gerçek bir portre kesitinin sunulduğu görülecektir. Akabinde Zülkarneyn'in tebliğ, davet, sözleşme hukuku, yönetim ve inşâ faaliyetlerine dair metotları incelenecektir. Ayrıca Kur'an kıssalarının esas amacı olan alınacak mesajın sonuçları açıklanacaktır. Onun özgün metodundan her zaman yararlanılabileceği, verdiği mesajın evrenselliği görülecektir. Diğer taraftan mutlak ve sonsuz ilim sahibinin Allah olduğu, insan bilgisinin sınırlı kaldığı, bilginiz nispetinde yaptığımız yorumun Kur'an'ın verdiği bilgiler içerisinde kalması, Kur'an öğretilerine aykırı yorumların ise kıssaları amacından uzaklaştırdığı unutulmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsir, Kıssa, Zülkarneyn, İmkân.

The Method and the Message of Dhu al-Qarnain

Abstract

In spite of being mentioned just once in the Qur'an, the parable of Dhu al-Qarnain is one of the most commented on stories. The story is interpreted many times since it has full of scenery that forces human willpower. The multiplicity and variety of narrations in exegesis is another effect that increases interpretations. In this article, a general ordering of controversies based on comments and variety of narrations about the parable is presented not to deal with the reasons, but no opinion is given about them. Certain words in related verses are examined in terms of the context so that the parable is understood and ensured more reasonably. Thus, it is seen that a real portrait section is presented with the parable. Henceforth, the methods of Dhu al-Qarnain on dawah, invitation, contract law, management, and constructional activities is examined. Besides, the results of the message, which is the main purpose of the parable, is analyzed. It is seen that his method can always be used due to the universality of the message. On the other hand, it is understood that human knowledge is limited as God is all-knowing, thus our comments are subjective.

Keywords: Qur'an, Exegesis, Parable, Dhu al-Qarnain, Enabling.

منهج ذو القرنين ورسالته

الملخص

على الرغم من أن قصة ذو القرنين ذكرت مرة في القرآن ، لكنها أصبحت من أكثر القصص التي تم التأويل عليها. السبب في أنه تم تعليقات كثيرة هو كونها مليئة بالمناظر الطبيعية التي تجبر الإنسان على الفهم. إن تعدد الروايات و الاختلافات في التفاسير عامل آخر يزيد تعليقات. في هذه المقالة، سيتم التبليغ عن الاختلافات و الرواية المختلفة حول القصة، ولكن لن يتم تقديم الأسباب. من خلال دراسة المعنى الأساسية لبعض الكلمات من جهة السياق سيتم الكشف عن أن الآيات أصبحت أكثر وضوحا و قابلة للفهم اعتمادا على المعنى هذه الكلمات. وهكذا ؛ سيتم التأكد من أن المناظر الطبيعية في القصة سوف يستقر بشكل معقول في العقول. من وجهة النظر هذه ، عندما يتم فحص بعض الكلمات في القصة في سياقها ، سيتبين أن النتائج الطبيعية تظهر اعتمادا على علاقة المعنى ويتم تقديم قسم من الصورة الحقيقية. سيتم الإشارة إلى أساليب ذو القرنين فيما يتعلق بأنشطة الإخطار والدعوة والإدارة والبناء. بالإضافة، سيتم شرح الرسالة التي هي الغرض الرئيسي في قصص القرآن. وأنه يمكن أن يتبين استخدام الطريقة الأصلية، وعالمية الرسالة التي يعطيها. من ناحية أخرى، أن الله هو صاحب المعرفة المطلقة وغير المحدودة وأن المعرفة البشرية محدودة، بالتالي فإن كل تعليق سيبقى ذاتيا.

الكلمات الأساسية : القرآن الكريم ، التفسير ، قصة ، ذو القرنين ، إمكانية .

Giriş

Zülkarneyn kıssası, nüzul sırasına göre 45. Mushaf sırasına göre 18. sure olan Kehf Sûresi'nde anlatılmaktadır. Kehf Sûresi'nin mekkî olduğu hususunda ittifak vardır. Farklı rivayetlerle belirtilmiş olsa da Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber'e Ruh, Ashâb-ı Kehf ve Zülkarneyn hakkında sorular sorması üzerine nazil olmuştur.¹

Kur'an'da kıssası anlatılan Zülkarneyn doğuya ve batıya sefer düzenlediği, büyük fetihler yapan bir cihangir olduğu, insanları tevhide davet ettiği, hayatı boyunca iki nesil gelip geçtiği, büyük cesaret sahibi olduğu, kendisine zâhir ve bâtin ilmi verildiği gibi çeşitli rivayetlere dayanan bilgilerle tefsirlerde anlatılan mümtaz bir şahsiyetin lakabıdır.² Kehf sûresinin 83. âyetinden başlayıp 98. âyetiyle sona eren ve Kur'an'da başka bir yerde anlatılmayan kıssa ile ilgili rivayet ve yorum farklılıklarından kaynaklı ihtilafları şu başlıklar altında toplayabiliriz.

- Nüzul Sebebine dair rivayetlerin farklılıkları,
- Zülkarneyn lakabının manasına atfedilen anlamlar,
- Zülkarneyn'in kimliği ve tavsifi,
- Yaptığı seferler sonucu gittiği yerlerin ve yaptığı seddin bulunduğu alanın neresi olduğu ve seddin varlığı,
- Yaptığı işler ve tuttuğu yol, zaman, mekân ve gördüğü manzaralarla ilgili durumlar,
- Ye'cûc ve Me'cûc'ün kimler olduğu ile ilgili hususlar,

Bu ihtilaflar konumuz dışında kalıp ihtilafların sebeplerine değinmeyecek, hakkında herhangi bir görüş bildirmeyeceğiz. Daha önce yazılan bir makalede kıssa ile ilgili ihtilaflar detaylı açıklanmış tefsir kitaplarındaki çeşitli görüşler tenkide tabi tutularak yazara göre bu görüşlerden en uygun olanı belirtilmiştir.³ Dolayısıyla ihtilafların, çıkarılacak sonuçlara etkisi

¹ İbn Cerir Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Hecl, 2001), 15/370, Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sur* (Beyrut: Dâru Fikr, 1432), 5/356.

² Mustafa Öztürk, "Zülkarneyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 03 Eylül 2022).

³ Mustafa Öztürk, "Zülkarneyn Kıssası", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Aralık 2014), 7.

olmayacağından konuyla ilgili tartışmalara girmek mevcut yorumlara bir yorum daha ilave etmekten başka bir şey olmayacaktır. Öte yandan konu hakkında yayımlanan makalelerde⁴ ve tezlerde⁵ de klasik tefsirlerdeki İsrâiliyyât ağırlıklı rivayetlerle beslenen konular, kıssayı anlatan ayetlerin sırasına göre sınıflandırılarak Zülkarneyn'in kişiliği ve tarihselliği işlenmiştir. Kıssa üzerinde yapılan çalışmalar hep bu eksen etrafında dönmüş, onun metoduna ilişkin bir çalışma yapılmamıştır.

Biz kıssanın anlatıldığı âyetlerde geçen ve meallerde farklı anlamlar verilen kelimelerin tahlilini yaptığımızda kıssanın müphemliğini gidermiş daha net anlaşılmasını sağlamış olacağız. Bu nedenle bazı kelimelerin bağlam yönünden anlamını verecek, âyetlerin açıklamalarını yapacak, kıssada lakabı üç kez zikredilen şahsiyetin metodunu anlatacak, kıssanın verdiği mesaj ve çıkarılan sonuçları belirteceğiz.

Kıssada Zülkarneyn'in yaşadığı yer ve zamanla alakalı hiçbir şey söylenmiyor, kıssaların bilinen tarihi olayları tasdik etme amacı bulunmadığı için kıssalarda esas amaç buradan çıkarılacak derslerin alınmasıdır. Kur'an'daki kıssaların ortak özelliği yer ve zaman belirtmeksizin kıssayı menkıbeye değil, mesaja çevirmektir. Kıssa ile ilgili zaman ve mekân tahliline yönelik açıklamalar isnadı zayıf rivayetlere dayanmaktadır. Bu açıdan zayıf rivayetlere dayalı yorumlar her zaman eleştiri konusu olacaktır.

Kıssa “(Ey Muhammed!) Bir de sana Zülkarneyn hakkında soru soruyorlar. De ki: ‘Size ondan bir anı okuyacağım’.”⁶ âyetiyle Zülkarneyn lakabı zikredilerek başlıyor. Bu âyette ائلو (etlū) fiilinin önüne gelen س (sin) harfinin görevini şöyle açıklayabiliriz. Sorulan soru hakkında hemen cevap verilmediği yani hemen vahiy inmediği, Zülkarneyn hakkında bilginin daha sonra verileceği bildirildiğinden bu âyetin hemen, sonraki âyetlerin ise bilahare nazil olduğunu anlıyoruz. Ayrıca Kur'an'ın dili olan Arapçada yakın ve planlı

⁴ Feyza Çelik, “Hicri İkinci Asır Tefsirlerinde Zülkarneyn Kıssası”, *Hicri İkinci Asırda İslami İlimler* 0/2 (2022), 52.

⁵ Fatma Köksal Albayrak, *Kur'an'ın Işığında Zülkarneyn Kıssası* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), ; Nuh Savaş, *Zülkarneyn Kıssası* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994). ; Ahmet Şekercioğlu, *Klasik ve Çağdaş Kur'an Yorumlarında Zülkarneyn Kıssası'nın Tahlili* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

⁶ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altıntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Kehf 18/83.

gelecek zamanı ifade eden س (sin) harfinin⁷ fiilin başında bulunması sorulan soruya cevap verileceğini belirttiğinden konu hakkında soru soranların önyargılarının sonuçsuz kalacağı anlamı da çıkmaktadır. Konu ile ilgili Fahrüddîn er-Râzî’de ayetteki س (sin) harfine dikkat çekerek “bana bildirilecek olanı bende size bildireceğim” şeklinde bir açıklama ile bu hususa işaret etmiştir.⁸

Nitekim iyi niyetli olmayan soru sahiplerinin on beş gün geçmesine rağmen hala cevap alamamalarıyla kendi önyargılarının kesin yargıya dönüştüğü bir zamanda âyetlerin nazil olduğuna dair İbn Abbas rivayeti de⁹ bu âyetlerin daha sonra nazil olduğunu göstermektedir. Âyetlerin inmesi ile soru soranların menfî beklentileri boşa çıkmış, Hz. Muhammed aleyhisselamın peygamberliği ile ilgili yapabilecekleri itirazları ellerinden alınmıştır. Bu durum Hz. Peygamber’in “*Kitaptan sana vahyolunanı oku*”¹⁰ âyetini fiilî olarak açıkladığı, yaşamındaki “*Ben ancak bana vahyolunana uyarım*”¹¹ ilkesini uyguladığını göstermektedir.

Diğer taraftan âyet metninde soru soranların kim olduğu ile ilgili bilgi yer almamakta olup farklı rivayetlerde bunların Mekkeli müşrikler veya Yahudiler olduğu belirtilmiştir.¹² Kıssanın verdiği mesaj değerlendirildiğinde soru soranların kimliğine yönelik bir tespitin önemi olmayacaktır. ذكرا (zikrā) kelimesinin anlamlarından olan “bir şeyin kalbe gelmesi veya söylenen söz, insanın elde ettiği bilgileri kendisiyle koruyabildiği nefsin bir durumu”¹³ şeklindeki tanımı doğrultusunda âyette geçen ذكْرٌ (zokrān) kelimesinin vahyedilen bilginin aktarılması olduğu, Zülkarneyn hakkındaki bilgilerin âyetlerle sınırlı kaldığı, onun hakkında her şeyi bilen Allah Teâlâ olduğu hususu unutulmamalıdır.

⁷ Ebü Bişr ‘Amr b. Oşmân b. Kanber es-Sibeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Darü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1988), 1/35.

⁸ Fahrüddîn Ebü Abdillâh Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb* (Beyrut: Dâru Fikr, 1401), 21/164.

⁹ Taberî, *Câmiü’l-beyân an te’vili âyi’l-Kur’ân*, 15/370. Ebü’l-Fidâ İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme (Riyâd: Darü Tayyibe, 1999), 5/197.

¹⁰ el-Ankebût 29/45.

¹¹ Yûnus 10/15.

¹² İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 5/197.

¹³ Ebu’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garibi’l-Kur’ân*, ed. Muhammed Seyyid Keylani (Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, ts.), “zkr”, 179

1. Garîb Kelimelerin Bağlam Açısından Tahlili

Kıssada geçen ve özellikle meallerde farklı anlam verilen kelimeler bağlam açısından incelendiğinde kelimelere uygun anlamların verilmesiyle kıssanın mesajı net anlaşılacaktır. Bu açıdan 84. âyette geçen مَكَّنَا (mekkennā) fiili, مِنْ (min) harfi cerrî, شَيْءٍ (şey'in) ve سَبَبًا (sebeben) zarfları ile 86 ve 90. âyetlerde geçen مَغْرِبَ الشَّمْسِ (meğribeşşemsi), مَطْلِعَ الشَّمْسِ (metli'aşşemsi) mimli mastarları, وَجَدَ (vecede) fiili, هَا (hā) zamiri, فِي (fi) harfi cerrî olmak üzere dokuz harf ve kelime bağlam yönünden izah edilecektir.

1.1 Zülkarneyn'e Verilen İmkân ve Sebepler

“Biz onu yeryüzünde kudret sahibi kıldık ve kendisine her konuda (amacına ulaşabileceği) bir yol verdik.”¹⁴ âyetinde geçen مَكَّنَ (mekkene) fiili (mkn) kökünden tef'îl babından olup mümkün kılmak, güçlendirmek, imkân vermek demektir.¹⁵ Lam harfi cerrî ile kullanıldığında birini bir şeye gücü yeter kılmak anlamına gelir ki, مَكَّنْتَهُ (mekkentühû), bir nesneye iktidar vermek mânâsındadır.¹⁶

Bu fiil, hem مَكَّنْتَهُ hem de مَكَّنْتُ لَهُ فَمَكَّنَ “onu yerleştirdim o da yerleşti” şeklinde kullanılır.¹⁷ Güçlendirmek ile gücü yeter kılmak veya imkân vermek aynı mânâlarda olup imkân konusunda kısıtlı bir anlam yüklenmiştir. “Kudret sahibi kılmak” ise daha geniş ve genel mânâda güçlendirme nitelemesi katmaktadır. Bu nedenle kelimeye “kudret sahibi kıldık” anlamının verilmesi verilen gücün sınırsızlığına işaret eder. Hâlbuki güçlendirmek belirli ve sınırlı bir şeydedir.

Diğer taraftan bu âyetin dışında مَكَّنَا (mekkennā) fiili Kur'an'da altı ayette daha geçmektedir.¹⁸ Geçtiği yerlerde, yerleştirmek, imkân vermek anlamlarında

¹⁴ el-Kehf 18/84.

¹⁵ Ebu'l Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükrim İbn Manzur, *Lisânu'l- 'Arab* (Beirut: Dâr-u Sadır, ts.), “mkn”, 13/414.

¹⁶ Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, ed. Mektebu't-tahkîki't-turâsi fi müesseseti'r-risâle (Beirut: Müessesetü'r-Risale, 1426 2005), “mkn”, 1235.

¹⁷ İsfehâni, “mkn”, 471.

¹⁸ el-En'âm 6/6, el-A'râf 7/10, Yûsuf 12/21,56, el-Hac 22/41, el-Ahkâf 46/26.

kullanılmıştır. Mesela “*Sizi yeryüzünde yerleştirdik*”¹⁹ âyetinde bu anlamdadır. Ayrıca Yusuf sûresi 21 ve 56’ncı âyetlerinde geçen مَكَّنَّا (mekkennâ li) fiiline “yerleştirmek” ve “imkân vermek” anlamı verilirken bu âyetlerde “kudret sahibi kılmak” mânâsı verilmesi kelimenin bağlamından koparılmasına neden olmaktadır. Bu nedenle âyette geçen (mekkennâ) fiiline “güçlendirdik” ya da “imkân verdik” şeklinde mânâ verilmesi daha isabetli olacaktır.

Birçok tefsirde âyetin devamı olan مِنْ شَيْءٍ سَبَبًا cümlesinde geçen مِنْ (min) harfi cerrînin cümleye kattığı anlama “ibtida” (başlangıç) mânâsı verilerek Zülkarneyn’e insanın aklına gelen gelmeyen, var olan olmayan her şeyin verildiği anlamı yüklenmiştir. Hâlbuki âyette مِنْ (min) harfi cerrî “baziyyet” mânâsında yani “birisi, bir kısmı, bir bölümün parçası” anlamında kullanılması daha isabetli olacaktır.

Ünlü İslam filozofu Fârâbî (öl. 339/950) “şey” kavramı için “ister dış dünyada var olsun ister herhangi bir yönüyle kavranmış olsun, bölünmüş olsun ya da olmasın, nasıl olursa olsun, her mahiyeti bulunan” tanımını yapmaktadır.²⁰ Râgıb el-İsfahânî (öl. 5./11. yüzyılın ilk çeyreği) ise “bilinebilen ve kendisinden haber verilen, var olanı da olmayanı da kapsayan” tanımını vermekte ve “Allah’ın dilediği olur, dilemediği ise olmaz” kaydını eklemektedir.²¹ Tehânevî (öl. 1158/1745’ten sonra) ise “ister mevcut ister ma’dûm olsun, ister muhal ister mümkün olsun, kendisi hakkında veya kendisi sayesinde bilgi edinilebilen yahut hüküm verilebilen” tarifıyla şey’in mahiyetinin daha derin olduğunu belirtmiştir.²² Bu tariflerden şey’in mevcudun dışında da olabileceği vurgulanmaktadır. Bu durumda Zülkarneyn’e her şey değil Allah’ın istediği şey verilmiş ve sahip olduğu şey Allah’ın verdiği ile sınırlı kalmıştır. Bu açıklamalardan sonra “her şeyin Allah’ın tasarrufunda olduğu, bunlardan tamamını peygamberler dâhil kullarından hiç kimseye vermediği, Zülkarneyn’e verilenin her şey değil her şeyin bir kısmı olduğunu belirtmeliyiz. Zemahşerî (öl. 538/1144) tefsirinde, her şeye dairden maksadın her şeyin sebeplerine dair olduğu, bu ifade ile Zülkarneyn’in saltanatındaki

¹⁹ el-A’râf 7/10.

²⁰ Fârâbî, *Kitâbu'l-hurûf*, ed. Muhsin Mehdi (Beyrut: Daru'l-Meşrik, 1990). 106, 128-129.

²¹ İsfahânî, “şye”, 271.

²² Muhammed Ali b. Ali Tehânevî, *Keşşâfü ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, nşr. Ali Dahrûc, Abdullah Hâlidî (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996), “şye”, 1/1047-1048.

maksat ve amaçların kastedildiği, verilenin her şey değil, saltanatına dair sebepler olduğunu ifade etmektedir.²³

Ayetin son kelimesi olan سَبَبٌ (sebeben) kelimesinin anlamı; “kendisiyle hurma ağacına çıkılan ip, bir şeye ulaşılan her şey” demektir.²⁴ Ayrıca istenilen hedefe ulaştıran her şeye de sebep denmektedir.²⁵ Sebeb kelimesinin bir mânâsı da yoldur. İbn Abbâs, Mücahid, Said b. Cübeyr, İkrime, Süddi, Katâde, Dahhak gibi müfessirler, bu yolun ilim anlamına geldiğini söylemişlerdir.²⁶ Taberî (öl. 310/923) sebep kelimesinin ilim olduğunu²⁷ belirterek kelimeye bir kısıtlama getirmiş olmakla birlikte Fahreddîn er-Râzî (öl. 606/1210) imkân vermediği, nübüvete hasretmiş, buna bağlı olarak mecaz anlamında “bir şeye ulaşmayı sağlayan her türlü imkânı kullanmak” şeklindeki açıklamasıyla “sebeb” kavramının peygamberlik olduğunu belirtmiştir.²⁸

Elmalılı Hamdi Yazır (öl. 1942) ilim, kudret, alet ve vasıtaları sebep olarak belirtmiş, “neye yapırsa ondan maksadına ulaşırdı, sebepsiz düzensiz hareket etmezdi, fakat her neyi de tutsa o bir sebep olurdu, çünkü sebep olmak eşyanın aslına ait değil, Allah'ın bir tahsisidir.”²⁹ Şeklindeki izahatın da sebepleri yaratanın Allah olduğunu belirterek, Zülkarneyn'e verilen sebebin sınırlılığına kısmen de olsa işaret etmektedir.

Tefsirlerde “sebeb” kelimesine üzerinde gidilen yol anlamı verilmesi de Zülkarneyn'in gittiği yolda nasıl, ne ile ve kiminle gittiği, bu yolda nelerle karşılaştığı, kat ettiği yolun uzunluğu ve bu yolu hangi sürede tamamladığı gibi sorular zihinlerde oluşmuş ve kıssayı müphem kılmıştır. Bu açıdan ona verilen sebebin ne olduğunun somut olarak bir tanımlamasını yapmamız imkânsızdır. Sebep somut olduğu kadar soyut bir kavram olup hedefe giden yolda kullanılan maddi ve manevi şeylerdir.

Allah'ın yaratma fiilî süreklilik arz ettiğinden sebepler zamana, insana, mekâna ve şartlara göre değişmekte ve şekillenmektedir. Buradaki sebep,

²³ Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidü't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil* (Beyrut: Dâru'lKitâbi'l-Arabî, 1407), 2/743.

²⁴ İsfehânî, “sbb”, 220.

²⁵ Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân* (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1398), 464.

²⁶ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 5/197.

²⁷ Taberî, *Câmiü'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 15/371.

²⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 21/166.

²⁹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 5/388.

Allah'ın Zülkarneyn'den yapmasını dilediği işleri gerçekleştirmesi için yarattığı şeylerdir. Sebepsiz hiçbir şeyin olmayacağı, yalnızca peygamberlere verilen mucizeleri bir sebep ile izah etmemiz gerekmeyeceğini belirtebiliriz. Bu nedenle âyete “Şüphesiz ki biz yeryüzünde ona imkân ve yapmasını dilediğimiz şeylerin sebebini verdik.” şeklinde mânâ vermemiz daha isabetli olur.

1.2 Zülkarneyn'in Gittiği Yerler ve Karşılaştığı Manzaralar

Zülkarneyn sebebe tabi oldu. “(Batı'ya gitmek istedi ve) bir yol tuttu.”³⁰ Parantez içerisinde verilen batıya gitmek istedi anlamı sonraki âyetten çıkarımla yapıldığı anlaşılmaktadır. Buradaki ihtilaf gittiği yönün konumu açısından batı yönü mü yoksa yeryüzünün batı tarafı mı olduğu ile ilgilidir. Zülkarneyn batıya gitmek istediği için mi yol tuttu yoksa verilen sebep onun batı yönüne gitmesini mi gerektirdi? Sebep, batı yönüne gitmesini zorunlu kıldı. O da sebebe tabi olarak güneşin battığı yönü takip etti. Yoksa batıya gitmek istediği için sebep verilmedi. Çünkü sebebin dışına çıkması hedefsiz, amaçsız bir eylem yaptığı düşüncesi doğurur ki bu da kendisine sebep verilmiş bir insanın tercih edeceği davranış değildir. Böylece Zülkarneyn kendisine bahşedilen sebebe tabi oldu ve sebebi yerli yerinde kullandı.

“Güneşin battığı yere varınca, onu siyah balçıklı bir su gözesinde batar (gibi) buldu...”³¹ Âyet; حَتَّى harfi cerrî ile başlıyor. حَتَّى (hattâ) harfi cerrî, gayet (intiha) içindir. حَتَّى işin, oluşun bir sınırdaki bitişini veya o sınıra kadar devam ettiğini anlatır.³²³³ Bir eylemin bitiş noktasını işaret etmek için kullanılır. حَتَّى (hattâ) dan sonra gelen إِذَا (izâ) ise müzari zaman zarfı edatı olup önündeki kelimeye “vardığında, ulaştığında” mânâsı katar. بَلَغَ (beleğa) fiilinin “yer, zaman ya da belirlenmiş işlerden biri ile amacın en yükseğine erişmek ve en sonuna varmak”³⁴ anlamını dikkate aldığımızda zamana bağlı bir sonuca ulaşmak olur ki bu da Zülkarneyn'in vardığı yerlere zaman mefhumunun doğal sonucu olarak insan için en makul sürenin sonunda ulaştığını anlıyoruz. İşte Zülkarneyn tabi olduğu sebep sonucu, gün batımında güneş ışınlarının kara balçıklı bir su

³⁰ el-Kehf 18/85.

³¹ el-Kehf 18/86.

³² Mustafa el-Galâyîni, *Câmi 'u'd-dürüsi 'l-'Arabîyye* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 3/175.

³³ Galâyîni, *Câmi 'u'd-dürüsi 'l-'Arabîyye*, 3/175.

³⁴ İsfahâni, “blğ”, 60.

gözesine vurduğu yere vardı. Son dönemde tefsir bilgisi olmayan yazarlar tarafından yazılan kitaplarda Zülkarneyn'in yolculuğunu “uzaya yaptığı, uzay aracı kullandığı” şeklindeki yaklaşımlar tarihi gerçekliği olmayan ve Kur'an mesajına aykırılığı açık olan efsanevi yorumlar olduğunu söyleyebiliriz.³⁵

Tefsirlerde ihtilaflı konulardan birisi de مَغْرِبَ الشَّمْسِ (meğribeşşemsi) kelimesi ile ifade edilen güneşin battığı ve Zülkarneyn'in bulunduğu yerle ilgilidir. Birbirinden değişik rivayet ve görüşlerin bulunduğu bu ihtilaflara başta da ifade ettiğimiz gibi değinmeyeceğiz. Âyetin lafzından güneşin battığı yeri belirleme imkânımızın olmadığını belirtmemiz gerekir. Güneş yeryüzünün her tarafında batı yönünde batar. Kara balçıklı su gözeleri de dünyanın birçok yerinde vardır. “Gün batımı” veya “güneşin ufukta kaybolması”³⁶ anlamındaki مَغْرِب (meğrib) bir zaman zarfı mı yoksa bir mekân zarfı mıdır? Bize göre bu güneşin battığı zamandaki mekân zarfıdır. Yani zaman ve mekânın birbirlerine bağlı olduğu noktayı anlatan hem zaman hem mekân zarfıdır.

Âyette geçen “Onu Kara balçıkta batar buldu” ifadesinde هَا (hā) zamiri şems kelimesine atfedilmiştir. Şems'in, “güneş yuvarlağı ve ondan yayılan ışık”³⁷ şeklindeki anlamını dikkate aldığımızda هَا (hā) zamiri güneşin bizzat kendisine değil ondan yayılan ışınlara atfedilmelidir. Yani hazfedilmiş bir (ضوء) “ışın” kelimesi vardır. Bu nedenle هَا (hā) zamirinden maksat güneşin ışınlarıdır. Güneş ışınları suya çarptığında bir kısmı kırılıp suya batar, bir kısmı ise yansır. Bu durum deniz suyunun optik özellikleri ile ilgilidir. Güneşin yörüngesinden çıkıp suya batması tasavvur edilemeyeceğinden suya batanın güneş ışınlarının olması doğal ve normal olanıdır. Zülkarneyn'in gördüğü manzara da güneş ışınlarının kara balçıklı sıcak su kaynağında batmasıyla oluşan yansıma ve ışığın kırılması olayıdır. Dolayısıyla burada kara balçıkta batan güneş değil, güneş ışınlarıdır. Bu güneşin kendisi değil ışınlarının çarpması sonucu oluşan durumu ifade eden “güneş çarpması” deyimidir. Aynı şekilde “güneşten korunmak” da bir deyim olup burada güneşin kendisinden değil ışınlarından korunma anlaşılır.

³⁵ Bu konuda bk. İskender Türe, *Zülkarneyn / Kur'an'da Uzaya Seyahati Anlatılan İnsan* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2000). ; Serhat Ahmet Tan, *Zamanın Sahibi Zülkarneyn* (İstanbul: Şıra Yayınları, 2018).

³⁶ İbn Manzur, “grb”, 1/639.

³⁷ İsfehâni, “şms”, 267.

Diğer taraftan Arap dilinin zenginliği bu âyette de görülmektedir. Arapçada güneşin batmasını ifade eden غَرَبَ (ğarebe) fiili kullanılırken, herhangi bir nesnenin suyun içine batması غَرِقَ (ğareka) fiili ile ifade edilir. “*Sonra ötekileri suda boğduk.*”³⁸ âyetinde geçen اَغْرَقْنَا (ağraknā) fiili de suyun içine batırılarak yok etme mânâsındadır. Dolayısıyla her bir farklı özel durumlar için farklı kelimeler kullanılan Arap dilinde تَغْرُبُ fiilinden “güneşin suya batıyor olduğu” anlamını çıkarmak kanaatimizce doğru değildir.

Zülkarneyn gün batımında balçıklı su kaynağına ulaştı ve onu yani güneşin ışınlarını batarken buldu! Bulmak fiiline “mevcut olanı veya yeni bir şeyi elde etmek” anlamı yüklediğimizde güneşin suyun içinde var olduğu algısı oluşur ki bu da ilk bakışta insan zihninde bir bulanıklığa sebep oluyor. Âyetteki وَجَدَ (vecede) fiili “Beş duyu organından biriyle bulmak ve var olmak” mânâsındadır.³⁹ “*Ben, onlara (Sebe halkına) hükümdarlık eden, kendisine her şeyden bolca verilmiş ve büyük bir tahtı olan bir kadın gördüm. Onun ve kavminin, Allah’ı bırakıp güneşe taptuklarını gördüm...*”⁴⁰ âyetlerinde geçen وَجَدْتُ (vecedtü) fiili “göz ve kalp ile görme olup âyette ifade edilen durumu gözleriyle görmüş ve kalp gözüyle de bundan ibret almıştı. Eğer böyle olmasaydı kadın hakkında onu ve kavmini buldum diyemezdi.”⁴¹ Müfessir ve Arap dil âlimi İsfahânî’nin (öl. 502/1109) “bulmak” fiili ile ilgili yaptığı açıklama bu ayetin tefsiri için de referans alınmalıdır.

“Güneşi batarken buldu” ifadesi insanın belli mekânlarda şahit olacağı güneşin battığı zamanı gözlemlemesi, görmesi demektir. Kıssanın diğer kelimelerinde olduğu gibi burada da bir anlam hatasına düşülmüş فِي (fi) harfi cerrîne “içinde” ve “gibi” mânâsı verilerek güneşin فِي عَيْنِ حَمَّةٍ “kara balçıklı su gözesi içinde battığı” veya “batıyor gibi” şeklinde bir anlam çıkarılmış ve bu durum yüzyıllar boyu tartışma konusu olmuştur. Hâlbuki hiçbir Nahivci فِي harfi cerrîne كَ (ke) harfi cerrînin anlamı olan “gibi” mânâsı vermemiştir. فِي (fi) Harfi cerrî “sebep” mânâsında, ayrıca “min harfi cerrî” anlamında kullanılmakta olup

³⁸ eş-Şuarâ 26/ 66.

³⁹ İsfahânî, “vcd”, 512.

⁴⁰ en-Neml 27/23-24.

⁴¹ İsfahânî, “vcd”, 513.

aynı zamanda zarf edatı olarak mecazî manada da işlev görmektedir. Mesela لَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ “Kısasta sizin için hayat vardır.”⁴² âyetinde olduğu gibi.⁴³ فِي (fi) Harfi cerrînin sebep anlamında kullanılması ya da zaman ve mekân zarfı olarak mecazî anlam yüklenmesi ile وَجَدَ (vecede) fiiline “gördü” mânâsı verilmesi daha isabetli olurdu. Bu takdirde âyetin anlamı “onun ışınlarını kara balçıklı su kaynağında batarken gördü” şeklinde olacak belki de tartışmalar hiç yaşanmayacaktı. Fahreddîn er-Râzî, Zülkarneyn'in güneşin batışı ile ilgili izlenimini “sisli, puslu bir ufukta batan güneşin çıplak gözle algılanış keyfiyetiyle ilgili olduğunu” ifade ederek, ayette geçen (ha) zamirinin güneşe atfedildiğini, güneşin yanında bir kavmin bulunamayacağından güneşin gerçekte kara bir balçığa batmasının söz konusu olmadığını belirtir.⁴⁴ Bu açıklama diğer tefsirlerdeki açıklamalardan farklı olması açısından önemlidir.

Kıssanın tefsirinde esas olan güneşin battığı yerin belirlenmesi değil vicdanlarda ve akıllarda Allah'ın varlığının sonsuzluğuna işaret, yaratılmışların ise sınırlılığı ve yok olacağını anlamaktır.⁴⁵ Bu durumu Hazreti İbrahim'in gözlemlediği gibi Zülkarneyn'de gözlemlemiştir. Hz. İbrahim, yıldızı, ayı ve güneşin batmasını izlerken bunların belirli bir süre sonra kaybolduğunu görmüş ve kavminin bunlarla Allah'a ortak koştuğunu anlayınca Allah'ın ezeli ve ebediliğini ifade etmiştir.⁴⁶

Âyette geçen tasviri ifade etmedeki eksiklik kıssanın üzerinde yorumların yapılmasını artırmıştır. Bu tasviri şöyle izah edebiliriz. Zülkarneyn güneşin battığı zaman dilimi olan gün batımında kara balçıklı su kaynağına vardığında, güneş yörüngesinde batarken, güneş ışınları bu balçığa vuruyor, sonu görünmeyen balçıklı su kaynağının bitiminde kayboluyordu. Bu manzara insanın rahatlıkla görebileceği göreceli bir gerçektir. Güneşin denizde veya bir bataklıkta veya bir dağın arkasında kaybolduğunu insanın görmesi muhtemeldir. Güneşin battığı açık, uçsuz bucaksız alanlarda böyle bir manzaraya birçok insan şahit olmuştur. Bu manzara görülmesi imkânsız olan bir durum değildir. Âyet Zülkarneyn'in gördüğü bu göreceli manzarayı belirtmiştir. Dolayısıyla âyetteki

⁴² el-Bakara 2/179.

⁴³ Galâyîni, *Câmi' u 'd-dürusi 'l- 'Arabiyye*, 3/180.

⁴⁴ Râzî, *Mefâtihu 'l-gayb*, 21/168.

⁴⁵ Seyyid Kutub, *Fi Zılâli 'l-Kur'ân* (Kahire-Beyrut: Dâr'uş-Şurûk, 1972), 4/2290.

⁴⁶ el-En'âm 6/76-79.

وَجَدَ (vecede) fiili görmek mânâsında ve جِ (fi) harfi cerrî asıl anlamda değil mekân zarfı olarak mecaz anlamında kullanılmıştır. Zülkarneyn'in batıda nereye gittiği hakkında günümüzde yorum yapanlar bugün büyük bataklıkların bulunduğu yerleri araştırmalıdır. Nitekim kıssa ile ilgili yapılan bir doktora tezinde onun gördüğü manzarayı resmeden Tuna Nehri, Kaliforniya ve İzmir gibi dünyanın değişik yerlerinden çekilen fotoğraflar gösterilmiştir.⁴⁷ Zülkarneyn'in gördüğü manzara budur ve bu manzarayı görmesi tuttuğu yol ya da sarıldığı sebepler sonucudur. O Bu manzaranın kendiliğinden oluşmadığını, güneşi batıran bir zatın olduğunu, bu zatın azametini idrak ettiğinden Rabbine daha fazla yakınlaşmıştır. Dolayısıyla her kim kendisine verilen sebeplere sımsıkı sarılırsa kazanç elde etmesi Sünnetullah gereğidir.

“*Sonra yine (doğuya doğru) bir yol tuttu.*”⁴⁸ âyetinde doğuya gittiğine dair bir ibare bulunmamasına rağmen sonraki âyetle bağlantılı olarak güneşin doğduğu yön olan doğu yönüne gittiği çıkarımı yapılmıştır. Bu âyetten anlayacağımız mânâ “sebebi takip etmek” olmalıdır. Takip ettiği, tutunduğu sebep ve verilen imkân onu hedefine ulaştırdı. Hedefindeki yer neresi idi ve nasıl bir yer buldu? Önceki yerden değişik bir yere vardı. “*Güneşin doğduğu yere ulaştınca onu, kendileriyle güneş arasına örtü koymadığımız bir halk üzerine doğar buldu.*”⁴⁹ âyetinde belirtildiği üzere sonunda güneşin doğduğu yere vardığında güneşten korunacak örtüye sahip olmayan bir kavimle karşılaşılıyor. مَطْلَعُ الشَّمْسِ (metli‘aşşemsi) mimli mastarı da aynı şekilde (meğribeşşemsi) de olduğu gibi belli bir zamana bağlı yer bildiren mekân zarfıdır. Zülkarneyn'in ulaştığı ve güneşin doğduğu yer neresidir? Gün batımında gittiği yeri bilemediğimiz gibi bu sorunun cevabını da net olarak bilme imkânı yoktur. “Onu bir halk üzerine doğar buldu”dan maksat da yine güneşin kendisi değil ışınlarıdır. Ayrıca وَجَدَ (vecede) fiili yukarıda değinildiği gibi buldu mânâsında değil, gördü anlamındadır. Dolayısıyla “*onu, kendileriyle güneş arasına örtü koymadığımız bir halk üzerine doğar buldu.*” şeklinde çevrilen meal “Güneş ışınlarını kendileriyle güneş arasına örtü koymadığımız bir halk üzerine doğarken gördü.” olarak çevrilmesi ile anlam kapalılığı giderilmiş olacaktır.

⁴⁷ Köksal Albayrak, *Kur'an'ın Işığında Zülkarneyn Kıssası*, 209.

⁴⁸ el-Kehf 18/89.

⁴⁹ el-Kehf 18/90.

Güneşin “doğudan doğup batıda battığı” ilkesi gereği Zülkarneyn'nin batı ve doğu gibi iki zıt yöne gittiği sonucuna ulaştık da buraların doğuda ve batıda en uç nokta olduğuna işaret eden kesin deliller bulunmuyor. Tefsirlerde belirtilen isimler kaynakları tartışmalı rivayetler ve yorumlara dayanmaktadır. Ancak coğrafya bilgileri ile güneşten koruyacak bir örtüsü ve barınağı olmayan topluluğun yaşadığı bu yerin uçsuz bucaksız çölde dağları tepeleri olmayan bir yapıya sahip yerler olabileceğini söylemek mümkündür.

2. Tekrar Eden Âyet ve Terkibler

“*Sonra yine bir yol tuttu.*”⁵⁰ سَبَبًا (sebeben) kelimesinin de geçtiği bu âyet kıssada üç defa tekrarlanmıştır. 85. âyetin başındaki ف (fe) edatı kendisinden önceki âyette belirtilen “imkâna” atıf yapmaktadır. 89 ve 92. âyetlerin başında ise مُ (mümme) edatı kullanılmıştır. Âyetlerin tekrar edilmesi önceki âyetlerde anlatılan olayların sebeplerinin birbirinden farklı olması nedeniyle olabileceği gibi yapılan eyleme götüren sebeplerin her birinin ayrı ayrı olması sonucu olduğunu da söyleyebiliriz. Yani sebepler farklı olduğu için lafzen tekrar vardır. Burada aynı kelime farklı anlamlar için kullanılmıştır. Bu nedenle sebebin tek olduğu bunun da yol aracı olduğu şeklindeki görüş ve yorumlar kıssanın gizemini artırırken, anlamlandırma noktasında Kur'an kıssalarındaki mesajları bağlamından koparmaktadır.

86, 90 ve 93. âyetlerde geçen إِذَّا بَلَغَ حَتَّىٰ terkinin tekrarına ilişkin şunları söyleyebiliriz. Dikkat edileceği üzere bu terkip “*O da bir yol tuttu./Sonra yine bir yol tuttu.*” âyetlerinden sonra devam etmekte ve aynı şekilde öncesindeki âyet gibi tekrarlanmaktadır. Burada lafız tekrarı söz konusu olup mânâ tekrarı olmadığını görüyoruz. Çünkü sebebe bağlı olarak farklı zamanlarda ulaştığı yerlerin mekân ve manzara yönünden farklı olduğu görülmektedir. Bu da sebep sonuç ilişkisi bakımından anlam bütünlüğünü sağlamak için atıf yapmak yerine lafız tekrarının yapılmasını gerektirmiştir. Dolayısıyla buradaki lafız tekrarının kıssanın anlatım akışını berraklaştırdığını, okuyanları kıssanın içine çektiği ve düşünce ufuklarının gelişmesini sağladığı, bunda Kur'an'ın icâzının göstergelerinden biri olduğunu söyleyebiliriz. Yine bu âyetlerde yukarıda açıkladığımız şekilde وَجَدَ (vecede) fiilide dört kez tekrarlanmıştır.

⁵⁰ el-Kehf 18/92.

3. Zülkarneyn'in Bilinmeyenleri ve Allah'ın Onun Hakkındaki Bilgisi

“İşte böyle. Şüphesiz biz onun yanındakileri ilmimizle kuşatmışızdır.”⁵¹ Zülkarneyn'in durumu, üstünlük itibariyle bu şekilde olup batıdaki başarısı ile doğudaki başarısı aynıdır, o sebeplere tabi olarak her iki topluma da tebliğ ve adil yönetimi ile muamele etmiştir.⁵²

Allah Teâlâ Zülkarneyn'in güneşin battığı ve doğduğu yerdeki yaptığı işleri bildirdikten sonra onun düşüncelerini, yaptığı işleri ve sahip olduğu şeylerin hepsinden haberdar olduğunu belirtiyor. Bu noktada Allah Teâlâ ana temaya işaret ederek uç noktalardan haber verip Zülkarneyn'in yaptığı her işten bilgisinin olduğunu, onun sadece bu işleri yapmadığını, yaptıklarının bir kısmını açıkladığı, açıklamadığı diğer tüm işlerin de kendi bilgisi kapsamında olduğunu bildirmiştir. Ayrıca Zülkarneyn'in gördüğü bu toplum karşısında neler hissettiğini Allah Teâlâ'nın bildiğini, ancak bize bildirmediğini anlıyoruz. Allah her şeyden haberdardır ve her şeyi ilmiyle kuşatmıştır. Kullar ise ancak kendilerine verilen akıl, irade ve iman sayesinde sahip oldukları imkânlar ve Allah'ın yarattığı sebeplerle bilgi sahibi olabilirler. Allah Teâlâ kendisinin onun yaptığı işlerden haberdar olduğunu Kur'an'ın muhataplarına bildirip, düşünmelerini sağlayacak sözüden sonra Zülkarneyn'in yaptığı işlerden yeniden haber vermeden önce onun yine sebebe tabi olduğunu beyan ediyor.

4. Zülkarneyn'in Uyguladığı Metot

Zülkarneyn gittiği yerlerde sadece harika doğa manzaraları görmemiş, bu manzaraların yanında farklı toplumlarla da karşılaşmıştır. Bu toplumlarla iletişim kurmuş, kimisine davet ve tebliğ yapmış, onların idareciliğini üstlenmiş kimi yerde de inşai faaliyette bulunmuştur. Sosyal, siyasal, beşerî ve hukuki alanların yanı sıra fen ve sanat gibi teknik alanlardaki faaliyetlerinde özgün metotlar kullanmıştır. Bu metotlar şu şekilde açıklanabilir.

4.1 Tebliğ Metodu ve Yönetim Anlayışı

Güneşin battığı yere vardığında ne buldu? 86. âyetin devamı olan “ve yanında bir kavim buldu” ifadesinden onun denizlere gitmediği ya da denizlerde

⁵¹ el-Kehf 18/91.

⁵² Konyalı Mehmed Vehbi, *Büyük Kur'an Tefsiri; Hülâsatü'l beyân fî tefsiri'l- Kur'an* (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1966), 8/3172.

bulunmadığı sonucunu çıkarabiliriz ki denizde yaşayan bir toplumun olması düşünülemeyeceğinden bu toplumun güneş ışınlarının sıcak bir kara balçıkta batarken gördüğü yer olan sahilde yaşayan bir toplum olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

Bu kavmin Müslüman olmadığı “*Ey Zülkarneyn! Ya (onları) cezalandırırsın ya da haklarında iyilik yolunu tutarsın dedik.*”⁵³ âyetinden anlaşılıyor. Onun ceza ve iyilik konusunda serbest bırakılması peygamberliğine yorumlanmış, karşılaştığı toplumun cezayı hak ettiğini bu nedenle isterse onları öldürebileceği, isterse fidyeye alıp serbest bırakabileceği belirtilmiştir.⁵⁴ Ayrıca “*Ey Zülkarneyn*” şeklindeki hitap nedeniyle onun peygamber olduğunu söyleyenler bulunmakla birlikte Allah Teâlâ'nın bu hitabı Zülkarneyn'e gönderilen vahiy olmayıp durumu anlatma amacına yöneliktir.⁵⁵

Allah Teâlâ burada Zülkarneyn'e bir hatırlatma yaparak “onların ya cezalandırılması ya da onlara karşı iyi davranması” seçeneğini sunmuş ve yapacağı muamelede onu serbest bırakmıştır. Seçenek sunmaktan maksat, insan iradesinin önemine vurgu yapmak ve onun imtihana tabi olduğunu belirtmektir. İnsan fitraten iyilikten yanadır. Allah'ın kendisine imanı dolayısıyla imkânlar verdiği kişiye bile yapacağı muameleyi hatırlatması onun kuvvet ve azametini, buna muhatap olan insanın ise ne kadar güçlü olursa olsun Allah'a muhtaç olduğuna işarettir. Zülkarneyn'in topluma hâkim olduğu bir dönemde Allah, onu insanları cezalandırma veya iyi ve cömertçe davranma hususunda imtihana tabi tutmuştur.⁵⁶

Zülkarneyn yapacağı her şeyin Allah'ın rızasını kazanma ve verilen nimetlere şükür olduğu bilincindedir. Bu açıdan o sahip olduğu güç ve imkânını kötüye kullanmayıp Allah'ın ona vermiş olduğu sebebi en güzel şekilde kullanarak zalimlere ceza, iman edip faydalı işler yapanlara da iyilik ve mükâfatı öneriyor.⁵⁷ O sahip olduğu imkânları ön plana çıkarmadığı gibi baskı aracı olarak da kullanmamış, sadece zulmedenleri cezalandıracağını bildirerek imanını imkânından öncelikli tutmuştur. Zülkarneyn insanın affetme ve cezalandırma gibi iki durumdan birisini yapacağı şuuruyla bir davetçiye ve

⁵³ el-Kehf 18/86.

⁵⁴ Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, ed. Abdürrezak el-Mehdi (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 2001), 11/51.

⁵⁵ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 4/2291.

⁵⁶ Ebü'l-A'lâ Mevdüdü, *Tefhimü'l-Kur'ân* (Lahor: İdâre-i Tercümânü'l-Kur'ân, 1991), 3/195.

⁵⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/390.

tebliğciye yakışır şekilde görevini ifa ederek yönetimde metot ve düşüncesini açıklıyor.

“Zülkarneyn, ‘Her kim zulmederse, biz onu cezalandıracağız. Sonra o Rabbine döndürülür. O da kendisini görülmedik bir azaba uğratar.’ ‘Her kim de iman eder ve salih amel işlerse ona mükâfat olarak daha güzeli var. (Üstelik) ona emrimizden kolay olanı söyleyeceğiz.’ dedi.”⁵⁸ Zülkarneyn’in dilinden verilen bu ifadelerden onun hitap ettiği kavim üzerinde otorite kurduğunu ve tehdit içerikli tebliğde bulunduğunu anlıyoruz. Yaptığı tebliğ, küfre ve şirke devam eden ve zalimlik yapanlarla Hakk’a tabi olanların gerek bu dünyada gerekse ahiretteki sonuçlarının ne olacağını bildirmesidir.

Kur’an âyetlerine baktığımızda zulmün şirk anlamında kullanıldığını görürüz. “Muhakkak ki şirk büyük bir zulümdür”⁵⁹ ayeti, şirkin bir zulüm olduğunu bildirir. Burada da ظَلَمَ (zeleme) kelimesinin şirk olduğu anlaşılmalıdır. Zulmün cezasının belirlenmesi ifadesinden sonra “iman ve sâlih amel” kavramlarının gelmesi bu kelimenin şirk anlamında olduğuna işaret eder. Ayrıca Zülkarneyn’in önce zulümden yani şirkten bahsetmesi hitap ettiği toplumun şirk üzere olduğunu gösterir. Çünkü insana nasihatte önce mevcut yanlışını ortaya koymak sonra yanlışın zıddı olan doğruyu belirtmek güçlü davetçi için düşüncesini yayma ve taraftar toplamanın bir yoludur.

O, adaletin uygulanmasını ilke edindiğinden küfre, zulme ve şirke devam edenlere azap edeceğini belirtiyor.⁶⁰ Azabın çeşitleri olmakla birlikte “organik ya da ruhsal büyük acı, büyük sıkıntı sonucunu doğuran eylemler” olarak tanımlanan azabın Zülkarneyn ne tür bir çeşidini uygulamıştır? Bunu İsrâiliyyât kaynaklı rivayetler dışında bilme imkânımız yoktur. Azap ettiğine dair kesin ve güvenilir naklî bilgilere de sahip değiliz. Diğer taraftan سَوْفَ (sevfe) uzak gelecek zamanı ifade eden bir edat olduğundan onun cezayı hemen uyguladığı sonucuna varamayız. Bu ifadelerden onun affetme yönünün daha fazla olduğunu görüyoruz. Bununla birlikte “Azaptan maksadın öldürme olabileceği gibi

⁵⁸ el-Kehf 18/87-88.

⁵⁹ Lokmân 31/13.

⁶⁰ Süyûtî, *ed-Dürrü l-mensûr fi t-tefsîr bi l-me’sur*. 5/358.

öldürmeye göre daha iyi olan esir almanın güzel davranma” olduğu belirtilmiştir.⁶¹

Şirk koşarak zulüm yapanların cezalandırılacağını belirtmesi onun yönetim anlayışının gereğidir. Bu davetçilerin tebliği olduğu gibi güçlü ve otorite sahibi kişilerin de adil yönetim sistemi ve İslam'ın ana ilkesidir. O devamında iman edip iyi işler yapan kimsenin mükâfatının öncelikle Allah tarafından verileceğini, kendisinin de “güzel muamelede bulunacağı” ifadesi ile dünya ve ahiret mutluluğunun anahtarını vermektedir. “*Ona emrimizden kolay olanı söyleyeceğiz.*” demek “ona zor, meşakkatli şeyler emretmeyeceğiz, aksine zekât, cizye gibi kolay emirler vereceğiz” anlamındadır.⁶²

Burada dikkatimizi çeken husus Zülkarneyn'in tebliğ şekli peygamberlerin metodu olan imana davet, azap ile korkutma ve mükâfatı müjdeleme hususundaki tebliği ile aynı olduğudur.⁶³ Bu da onun peygamberlerin yolunda gittiğine işarettir. O, bu toplumun hareketleri karşısında yapacağı muameleyi belirtip davet ve tebliğ görevini yerine getirmiş, adil yönetim anlayışını ortaya koymuştur. Onun yöntemi Allah'a ve ahiret gününe imanın gerekliliğini, yararlı işler yapmayı tavsiye eden ceza ve mükâfatı gönderildiği topluma bildiren peygamberlerin yöntemidir. O dünyada kazanç, ahirette esenlik elde etmiştir.

Ayrıca hitap ettiği toplumun ona karşı geldiğine dair aksi bir bilgi bulunmadığından metodunda başarılı olduğunu ve kazanım elde ettiğini belirtebiliriz. Âyetler Onun burada ne kadar yaşadığını bildirmemiştir. Tebliğin devamlı olduğunu düşünersek, sonrasında mutad olarak sebeplere tabi olmaya devam ediyor.

Zülkarneyn'in güneşin doğduğu yerde karşılaştığı, kendileriyle güneş arasında örtü olmayan güneş ışınlarının doğrudan isabet ettiği toplum nasıl bir kavimdi? Bu kavme karşı o ne yaptı, nasıl davrandı? Burada ne kadar kaldı? Bunları âyetlerde göremiyoruz. Bazı tefsirlerde bu kavminde güneşin battığı yerdeki kavim gibi Müslüman olmadığı, onun da bu kavme önceki kavme

⁶¹ Nâsirüddin Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzil ve esrâru't-te'vil* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), 3/293.

⁶² Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 2/744.

⁶³ Nüh 71/5,8; eş-Şuarâ 26/108,126; el-En'âm 6/48; el-Kehf 18/56.

yaptığı gibi tebliğde bulunduğu sonraki âyette bulunan كَذِبًا (kezâlik) “İşte böyle” kelimesinden çıkardıkları anlaşılıyor.⁶⁴

4.2 Sözleşme Hukuku ile İlgili Metodu

“İki dağ arasına ulaşınca, bunların önünde, neredeyse hiçbir sözü anlamayan bir halk buldu.”⁶⁵ Zülkarneyn’in vardığı yer etrafı engebeli yüksek dağlarla kaplı, ancak vadisi, geçiş güzergâhı olan bir yer olduğunu anlıyoruz. Burada neredeyse sözden anlamayan bir kavimle karşılaştı. Bu kavim vadide yaşadığına göre sözden niye anlamıyordu?

Tefsirlerde bu toplumun dil farklılıkları nedeniyle karşısındaki kişiyi anlamayan, kendisini de karşısındakine ifade edemeyen ilkel, ifadeleri basit, çevresindekilerle kendi dillerinin farklı olduğu, zekâ seviyesinin düşüklüğü nedeniyle de sözlü işaret ve karinelerle iletişim kuramayan bir topluluk olduğu tasviri yapılmıştır.⁶⁶ Fahrüddîn er-Râzî ise bu konuda biraz daha esnek davranarak olaya şöyle yaklaşmaktadır. “Hiçbir söz değil, hemen hemen hiçbir söz denmesi, bu topluluğun farklı ve alışılmamış dışında bir dil konuştuğuna işaret eder. كَادَ (kâde) fiilinin müspetinden menfi menfisinden müspet mânâ anlaşılmakta, bu ifade, onların hiçbir şey anlamadıklarını değil güçlük ve zorlukla anlayabildiklerine delalet eder.”⁶⁷

Tefsirlerde bu yöndeki farklı yorumlar hakkında şunu söyleyebiliriz. Ya bu vadiden hiçbir kavim geçmemiş ya da Ye’cûc ve Me’cûc’un eylemlerini gördükleri halde sözlerini anlamamışlardır. Çünkü ifsat sadece eylemle değil sözle de yapılmaktadır. Diğer taraftan tefsirlerde ayetin açıklamasında فقه (fikh) kelimesi, sözcüğün anlamı olan “Hazır bir bilgi ile gaip bilgiye ulaşmak”⁶⁸ ve “bir nesneyi zihin ve fitnatla gereği gibi anlayıp bilmek, zihin açıklığı, çabuk kavrayan, anlayışlı, yalnızca anlamak”⁶⁹ mânâsında kullanıldığı, kelimenin Kur’an bağlamında esas anlamının dikkate alınmadığı görüyoruz. فقه (fikh) kelimesi Kur’an’da müşrik, münafık ve kâfirler ile Kur’an’ın tebliğini

⁶⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/745.; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 5/198.

⁶⁵ el-Kehf 18/93.

⁶⁶ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*. Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 3/195.

⁶⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 21/170.

⁶⁸ İsfahânî, “fkh”, 384.

⁶⁹ Fîrûzabâdî, “fkh”, 1250.

anlamayan topluluk için kullanılmaktadır.⁷⁰ Bu bağlamda bu toplumunda Müslüman bir toplum olmadığını söyleyebiliriz. Bu topluluğun inanç yapısıyla ilgili tefsirlerde herhangi bir bilginin bulunmaması da düşündürücüdür.

Demek ki sözlü saldırıları anlamayan veya Müslüman olmayan bu kavim gerek sözlü ve gerekse fiilî saldırıları durdurmak için karşılaştıkları kişiye öneride bulunacaklardır.

*“Dediler ki: Ey Zülkarneyn! Bu memlekette Ye’cûc ve Me’cûc bozgunculuk yapmaktadırlar. Bizimle onlar arasında bir sed yapman için sana bir bedel ödese kabul eder misin?”*⁷¹ Bu toplum Zülkarneyn’i görünce onun güçlü kişiliğini anlamış ve ona bir öneride bulunmuştur. Bir mânâda sözleşme yapmayı teklif etmişlerdir. Sözleşme, “ tarafların belli bir hukuki sonuç doğurmaya yönelik karşılıklı ve birbirine uygun irade açıklamalarından oluşan hukuki bir işlem” şeklinde tanımlanmıştır.⁷² Burada vadide yaşayan kavim durum tespiti yapıp olayın faillerini de bildirdikten sonra işin ücretini belirterek ve yapılacak işin mahiyetini de açıklayarak bir bakıma şartnamesi belli bir iş için sözleşme teklifinde bulunmuşlardır. Yine burada vergi ya da harç kavramı ön plana çıkıyor. Bu da Ye’cûc ve Me’cûc ifsadından kurtulmak için maddi güçlerini kullanmak istediklerini ve yapılacak işi bildiklerini gösteriyor.

Bu kavmin muzdarip olduğu Ye’cûc ve Me’cûc’ün gerek kıssa da gerekse başka âyette⁷³ kimlerden oluştuğu, vasıflarının ne olduğu, nerede ve ne zaman yaşadıkları, ifsat hareketlerini nasıl ve ne şekilde gerçekleştirdiklerine dair rivayetler kesin nakli delil olmadığından bu rivayetleri esas alarak kesin ve doğru sonuca ulaşma imkânımız olmayacaktır. Ancak düzeni bozma, karışıklık çıkarma, kargaşalık, karışıklık anlamlarına gelen ve Ye’cûc ve Me’cûc’ün de yaptığı ifsadin mahiyeti hususunda Kur’an’da geniş bilgilere yer verilmiştir.⁷⁴ Sözleşme teklifine karşı Zülkarneyn, *“Rabbimin bana verdiği (imkân ve kudret, sizin vereceğiniz vergiden) daha hayırlıdır. Şimdi siz bana gücünüzle yardım edin de, sizinle onların arasına sağlam bir engel yapayım dedi”*⁷⁵

⁷⁰ en-Nisâ 4/78, el-En’âm 6/98, el-A’râf 7/179, el-Enfâl 8/65.

⁷¹ el-Kehf 18/94.

⁷² Türk Borçlar Kanunu (TBK), *Resmi Gazete* 27836 (04 Şubat 2011), Kanun No. 6098, md 1.

⁷³ el-Enbiyâ 21/96.

⁷⁴ Bu konuda bk. İlhan Kutluer, “fesad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 28 Eylül 2022).

⁷⁵ el-Kehf 18/95.

Zülkarneyn yapılan bu sözleşme teklifi karşısında gücüne güç katacak harç almak yerine kendi metodunu sunuyor. İmkânlarını ve gücünü açıklayıp imkânlarının alacağı harçtan, vergiden daha üstün ve hayırlı olduğunu, alacağı verginin imkânları yanında değersiz olduğunu belirtiyor. Paramı gücü artırır yoksa imkân mı? Ya da güçlü olmak için paraya mı yoksa Allah'ın vermiş olduğu imkânlarla mı ihtiyaç vardır? Sorusunun cevabını veriyor. Allah'ın bahsettiği nimet ve imkânları unutmayan, samimi bir kul farkındalığıyla sahip olduğu imkânların daha hayırlı olduğu mesajını vererek kendi metodunu açıklıyor.

Yapılan bu teklif bir bakıma onun görevindeki imtihanı sayılabilir. İslami öğreti ve anlayışından hareketle dünyanın bir imtihan yeri ve insana verilen veya ondan alınan her şeyinde imtihan olduğunu ifade edersek, Zülkarneyn Allah'ın bahsettiği nimet ve imkânları unutmayıp, samimi bir kul farkındalığıyla sahip olduğu imkânların daha hayırlı olduğu mesajını vererek kendi metodunu açıklıyor. Harç teklifi sunan topluluğa bunları hatırlatması işinde samimi, metodunda isabetli olduğunun göstergesidir.

Zülkarneyn ile bu kavim arasındaki sözleşme, işbirliğine dayalı eser sözleşmesi olup sözleşmenin içeriğinde vasıfsız iş gücü ile vasıflı iş gücünün, bilgi ve maharetin kimler tarafından nasıl paylaşıldığını görüyoruz. O, aynı zamanda bu sözleşme ile toplumun eğitimini ve yetişmiş insan gücünü artırmayı hedeflemiş, özgüveni kaybolmuş mağdur bir topluluğun imkânsız başarabileceğini öngörerek işine ortak etmek istemiştir.

Diğer taraftan Zülkarneyn vergiyi kabul etmemekle kendisini onların hamisi olarak görüp bir yönetici olarak düşmanlarının saldırılarından korumayı vazife edindiği ve vergi almayı doğru bulmadığını belirtir. Vergi vermeleri kabul edilseydi bu işte yardımcı olurken isteksiz davranacaklar, işe katkı sunmayacaklardı. Vergi almamakla seddin yapım çalışmalarına canla başla katılmalarını sağlamış oldu.⁷⁶ Yapılan sözleşme nasıl icra edildi?

4.3 Seddi Yapım Yöntemi

“Bana (yeterince) demir madeni getirin” dedi. İki yamacın arasındaki boşluğu (dağlarla) bir hizaya getirince ‘körükleyin!’ dedi. Demiri eritip kor (gibi) yapınca da, ‘Bana erimiş bakır getirin, bunun üzerine boşaltayım’

⁷⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/52.

dedi."⁷⁷ Âyetinde كَالَ (kâle) fiilinin hem hazfedilmiş olması hem de tekrarlanmış olması dikkatimizi çekmektedir. Âyetin başında takdir edilmiş bir قَالَ "dedi" fiili vardır. Önceki âyetin başında bulunan söz konusu fiilin bu âyetin başında bulunmaması konuşmanın kesintisiz devam ettiğini göstermektedir. Demir madenlerinin toplanması, bunların duvar gibi örülmesi ve nihayetinde iki seddin seviyesine ulaşması zamanla yapılan bir iş olduğundan bu işin tamamlanmasından sonra önceki konuşma arasına süresini bilmediğimiz zaman girdiğinden anlamın netliği için كَالَ fiili gelmiştir. Aynı şekilde demirin kor haline geçmesi de süre gerektirdiğinden aynı fiil tekrarlanmıştır. Bu da Kur'an'ın anlatımdaki vecizliği olup Allah'ın kelâmında ne bir eksiklik ne de bir fazlalık olduğunun göstergesidir.

Âyette sözleşmenin icra ediliş şekli yani yapım yöntemi açıklanıyor. İnşaat mühendisliğinde iki seddin arasını kapatmak için birden fazla metot vardır. Zülkarneyn düşman gücünü hesaba katarak mühendislikteki klasik metodun dışında ileri teknoloji kullanıp farklı bir metotla kalıcı bir şekilde ve müfsitlerin gücünün yıkamayacağı bir usulle seddi inşa etmiştir.

Bazı Tefsir eserlerinde seddin yapım şekli üzerinde durulmuştur. Konu hakkında Kurtubî (öl. 671/1273) demir haricinde daha kolay bulunan taşın da bu inşaatta kullanıldığını, bu seddin yığınla demir ve taş koyduktan sonra üzerinde körükler yardımıyla odunlar yakılarak madenlerde eriyik hâline gelince bakır eriyiği veya kurşun dökülerek daha sağlam hale geldiğini, birbirine tutkun hale getirilen ve daha sonra tekrar bir başka demir ve taş yığını istiflenerek aynı şeylerin iki yamaç arası düzleninceye kadar tekrar tekrar yapıldığı ve seddin bu şekilde tamamlandığı yorumunu getirir.⁷⁸ Mehmed Vehbi Efendi (öl. 1949) ise Ye'cûc ve Me'cûc'ün bu seddin altından toprağı kazarak tünelle çıkma ihtimaline karşın, suyun dibine kadar temel kazılarak seddin bu temeller üzerine oturtulduğunu, demirin erime sıcaklığından etkilenmemesi için de körükleme işleminde çok uzun borular kullanıldığına işaret eder. Açıklamasının devamında Zülkarneyn'in getirilen odunları ve demirleri birbiri üzerine koyup kale gibi ördüğü, iki dağ arası seviyesine gelinceye kadar istif ettiği ve körüklerle demiri ateş hâline getirdiği, erimiş bakırını da ateş olmuş demirler üzerine döktüğünü

⁷⁷ el-Kehf 18/96.

⁷⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 11/52.

belirtir. Böylece örgüsü demirden, harcı ve sıvası bakırdan, dayanıklı bir duvar yaptığı bu işi de bir seferde tamamladığı yorumunda bulunur.⁷⁹

Zülkarneyn'in bu seddi ne kadar sürede yaptığı, inşa ettiği bu seddin hacimsel büyüklüğü hakkında Kur'an'da bilgi verilmemiştir. Zemaşerî, tefsirinde iki dağın arasının yüz fersah mesafesinde olduğunu belirtir.⁸⁰ Bu beyan ister rivayet ister yorum olsun insan zihninin almakta güçlük çektiği ifadedir. Fersah; eskiden kullanılan bir yol uzunluğu ölçü birimi olup kullanılan topluluğa göre değişmektedir. Mesela Arap fersahı 3 mil yani 4,83 km etmektedir.⁸¹ Buna göre 100 fersah 483 km bir uzunluğa karşılık gelir ki bu günkü coğrafyada mesafesi 483 km olan iki dağın arasına vadi denmeyeceği gibi bu yerin sedde ile kapatılması ancak yeryüzü şekillerinin oluşumuyla gerçekleşebilecektir. Bu nedenle beşer eliyle yapılan bu seddin imkânsız ve hayali rakamlar belirtilerek ifade edilen boyutları ile ilgili görüş veya rivayetlerin kıssayı olağan gerçekliğinden uzaklaştırdığını söylemek mümkündür.

İnsan idrakinin zorlandığı rivayet ve yorumları bir kenara bırakıp Kur'an'ın mesajına döndüğümüzde Zülkarneyn'in imkânlarını en mükemmel şekilde kullandığını, bölgedeki demir ve bakır madenlerinden yararlandığını görürüz. Demir ve bakır alaşımı ile yaptığı seddi yıkılması imkânsız hale getirmiştir. Uyguladığı farklı metot demirin üzerine bakırın kaplanmasıdır. O bu yöntemle elektro manyetik bir alan elde etmiştir. Metalurji Mühendisliğinde geleneksel yöntemlerle alaşımlanmayan demir bakır alaşımı henüz yeni uygulamalarla mekanik olarak alaşımlanması yapılabilmektedir.⁸² Bu alaşım, yüksek elektrik iletkenliği ve yüksek mukavemeti ile devre kesici eleman, yay, kablo bağlantı malzemesi gibi elektrik ve elektronik araçlarda kullanılır.⁸³ İnsanlığın daha yeni keşfettiği bu teknolojiyi, Zülkarneyn kendisine verilen imkân ve sebepleri kullanarak binlerce yıl önce yaptığını anlıyoruz.

Kur'an bize yapılan seddin eni, boyu, yüksekliği gibi hacimsel büyüklüğünü değil seddin mahiyetini bildiriyor. İşte bu mahiyette inşa edilen

⁷⁹ Vehbi, *Büyük Kur'an Tefsiri; Hülâsatü'l beyân fî tefsiri'l- Kur'an*, 8/3174.

⁸⁰ Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 2/747.

⁸¹ Yusuf Halaçoğlu, "Fersah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Ekim 2022).

⁸² Adem Kurt - İrem Özer, "Mekanik Alaşımlama Yöntemi İle Demir Ve Bakırın Alaşımlanması", *Journal of Polytechnic*, (Erişim 15 Mart 2022).

⁸³ Avni Tarık Güçlütürk, *Bronz Eserlerin Konservasyon Ve Restorasyon Sorunları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 26.

set, devre kesici ve elektromanyetik alan olma vasfından dolayı Ye'cûc ve Me'cûc'ün ifsad hareketi kabiliyetlerini bozma ve etkisiz hale getirme işlevini görmüştür. Böylece bölgedeki ifsad hareketi ortadan kaldırıldığı gibi ifsad yetenekleri de yok edilerek buldukları veya gidebilecekleri bölgelerde kıyamete kadar ifsad yapmaları önlenmiştir. Zülkarneyn'in yaptığı seddin büyüklüğü değil uyguladığı metot ifsadı ortadan kaldırmıştır. Nitekim “*Nihayet Ye'cûc ve Me'cûc'ün önü açıldığı zaman her tepeden akın ederler.*”⁸⁴ Âyetinden bunların ifsad yapma kabiliyetlerinin önlerinin açılmasıyla harekete geçeceği, önlerinin açılmasının da bu seddin Allah tarafından yıkılmasıyla mümkün olacağını anlıyoruz. Bu açıdan Ye'cûc ve Me'cûc ifsad hareketlerini bu set olduğu sürece yapamayacakları, bu seddin ileride arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılması mümkün olmakla birlikte beşerin ortadan kaldıramayacağı bir vasıfta olduğunu bilmemiz gerek.

İnsanlığın daha yeni keşfettiği demir bakır alaşımı olan manyetik alan elde etmeye yönelik bu teknolojiyi, Zülkarneyn kendisine verilen imkân ve sebepleri kullanarak binlerce yıl önce yaptığını görüyoruz. Bu durum Allah'ın imkân verdiği kişi ya da kavimlerin işlerin en mükemmelini yapacak düzeyde olduğu ve döneminin bilinmeyen teknolojisini kullandığını göstermektedir.

Zaman zaman seddin yerini tespit etmeye yönelik çabalar olmuştur. Bu seddin görüldüğünün, yerinin Hz. Peygambere söylenildiği, onunda sözü tasdik ettiğine dair rivayetler bulunmaktadır.⁸⁵ Modern bilim bugün seddin yerini tespit edebilmiş değildir. Bu durum seddin varlığının zihinlerde soru işareti oluşmasına değil bilimin eksikliğine bağlanmalıdır. Gelişimi sürekli devam eden bilgiler olan bilimin ileriki zamanlarda seddin yerini tespit edebilmesi mümkündür. Nitekim Kur'an tarafından binlerce yıl önce yapıldığı bildirilen demir bakır alaşımını bilim insanları yeni keşfetmişlerdir.

5. Seddin Tamamlanması ve Verdiği Mesaj

Seddin yapım işi tamamlandığında “*Artık onu ne aşabildiler, ne de delebildiler.*”⁸⁶ İki seddin arası bu şekilde bir teknoloji kullanılarak kapatılınca artık Ye'cûc ve Me'cûc topluluğunun karşı tarafa geçmek için bu seddi yatay olarak delmek ve dikey olarak da aşmak imkânı ortadan kalkmıştır. İbn Kesir,

⁸⁴ el-Enbiyâ 21/96.

⁸⁵ Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sur*, 5/359.

⁸⁶ el-Kehf 18/97.

Ye'cûc ve Me'cûc tarafından seddi delmek için yapılan girişimlerin anlatıldığı hadiste geçen ifadeler nedeniyle hadisın râvisini eleştirmiş, bu ifadelerin Kur'an âyetlerine zıt olduğunu belirtmiştir.⁸⁷

“Zülkarneyn, ‘Bu, Rabbimin bir rahmetidir. Rabbimin vaadi (kıyametin kopma vakti) gelince onu yerle bir eder. Rabbimin vaadi gerçektir’ dedi.”⁸⁸ İş tamamlandığında sözleşmenin tarafı, işin mimarı ve yapımcısı olan Zülkarneyn, yöre halkına eserin hizmete girmesi dolayısıyla yaptığı seddi göstererek âyette geçen mesajı vermiştir. Bu büyük ve eşsiz eseri Allah'ın vermiş olduğu imkânlarla her ne kadar o yapmışsa da bu eserle ifsadı ortadan kaldıran Allah zulme uğrayan bu kavme bir rahmet sunmuştur. Allah yardım etmeseydi bunu yapma imkânı olmayacaktı. Rabbi imkân vermeseydi bunu gerçekleştiremeyecekti. Bu eser zalimlere ve müfsitlere karşı mazlumlara Rabbinin rahmeti ve hediyesidir. Zülkarneyn yaptığı işte başarının kendisinde değil Allah'tan olduğu bilincine sahiptir. Hazreti Şuayb'da “Başarım ancak Allah'ın yardımı iledir. Ben sadece O'na tevekkül ettim ve sadece O'na yöneliyorum.” demişti.⁸⁹

O mesajın devamında yaptığı seddin Allah'ın rahmeti olduğu için onu yıkacak tek varlığın yine Allah Teâla olacağını belirterek zamanı gelince Allah'ın onu dümdüz edeceğini, Allah'ın va'dinin, kıyametin de hak ve gerçek olduğunu bildiren bu kavme ve insanlara her halükârda davetçiliğini gösteriyor. Bu mesaj beşerin yaptığı her şeyin yok olmaya mahkûm olduğunu bildiren “O'nun zatından başka her şey yok olacaktır.”⁹⁰ âyetinde açıklandığı gibidir.

Zülkarneyn kıssası, İdarecilere siyaset ve sosyal meseleleri iyi bilmeleri, tecrübe, bilgi, yetenek, teknik imkânları en üst seviyede ve en iyi yerlerde kullanma yöntemlerini öğretir.⁹¹ O ideal bir devlet adamı, güçlü, makam sahibi, çok yönlü, azimli, adaletli, şefkatli, yardımsever, müstağni ve sanatkâr

⁸⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azim*, 5/199.

⁸⁸ el-Kehf 18/98.

⁸⁹ Hüd 11/88.

⁹⁰ el-Kasas 28/88.

⁹¹ Osman Oral, “Mâtürîdî'de Zülkarneyn Prototipi Ve Kıssasının Hikmetleri”, *Social Sciences Studies Journal* 6/59 (Ocak 2020), 1262.

özellikleri öne çıkan bir kişidir.⁹² Bu vasıflarının yanında kendine özgün metotlarını kullanan seçkin bir şahsiyettir.

Sonuç

Klasik tefsirlerde kıssanın anlatımında, Zülkarneyn'e Allah tarafından iktidar verildiği, ona her şeyin bahşedildiği, o da yeryüzünde istediği yerlere seferler düzenlediği, yeryüzünün sahibi olduğu gibi yaklaşımlarla çoğu İsrâiliyyât kaynaklı farklı rivayetlerden beslenen bilgilerle kıssaya adeta mitolojik görünüm kazandırılmıştır.

Öte yandan Zülkareyn kıssası hakkında son dönemde tefsir ilmine haiz olmayan bazı kişilerin yorumlarıyla kıssadaki İsrâiliyyât kaynaklı rivayetler ölçü alınarak ve Kur'an kelimeleri de anlamından koparılarak ütöpik bir yapı oluşturulmuş, Zülkarneyn ya hiç yaşamamış ya da hayali kahramana dönüştürülmüştür. Kıssa ile ilgili yazılarda da hep bu eksen etrafında dönülmüş kıssanın verdiği mesaj arka planda kalmıştır. Mesela kıssada geçen Ye'cüc ve Me'cüc'ün ifsat ettiği yerde yaşayan kavim ile Zülkarneyn arasındaki karşılıklı konuşmaların birer sözleşme olduğuna ve Zülkarneyn'nin inşaat faaliyeti yöntemine değinilmemiş, buradan toplum hayatına aktarılacak hukuki ve teknolojik işler gösterilmemiştir.

Onun sahip olduğu imkânlar yeryüzünde zaman zaman birtakım kimselere verilmiştir. Bu imkânları Firavun, Hâmân ve Kârûn gibi bazıları kötü amaçla kullanmışken kendisi ve Belkis gibi bazıları da hak yolda adil bir şekilde kullanmıştır.

Bağlam yönünden açıklaması yapılan fiil, kelime ve harfi cerlerin anlamları meal ve tefsirlerde maksadına uygun verilmediğinden kıssanın müphemlerle dolu olduğu algısı oluşmuştur. Hâlbuki kıssada tabiat manzaraları, coğrafi durumlar, sosyal olaylar yer alıp bunların anlaşılması kolay olduğu gibi okuyanda ufkunu açan mesajlarla doludur. Ayrıca kıssada geçen lafzî tekrarlar ile âyet tekrarlarının mânâ yönünden farklı anlamlara işaret ettiği görülmüştür.

Kıssalardan alınacak mesajların başında ilim gelmektedir. Bu açıdan kıssada; sözleşme hukuku, beşerî, sosyal ve hukukî ilimler bulunduğu gibi bakır

⁹² Ferruh Kahraman, "İdeal Bir Devlet Adamı Olarak Zülkarneyn", *Ağrı İslâmî İlimler Dergisi* 17 (Aralık 2020), 41.

ve demirin işlenişine yönelik fenni ilimler ile mühendislik ve teknik işlerin uygulamalarının bulunduğu, bunların pratik hayata aktarılabilceğini anlıyoruz.

Zülkareyn kıssasında şunları gördük:

1. Kendisine verilen sebeplere sarılarak ve imkânlarını kullanarak mesuliyet duygusuyla hareket edip, tevhit inancının yayılması için seferlere çıkmıştır. Her davetçinin yaptığı gibi o da hayatını i'lâ-yi kelimetullah uğrunda sürdürmüştür.

2. Üç farklı kavimle karşılaşmıştır. a) Güneşin battığı yerde karşılaştığı Müslüman olmayan kavimle buluşmasında onlar üzerinde otorite sahibi olduğu halde dünya ve ahiret mutluluğu için peygamberler ve onları takip eden tebliğcilerin metodunu kullanmış, tebliğ ve davet görevini yapmıştır. Adalet ve merhamet üzerine kurulu yönetiminin ana ilkelerini bildirmiştir. b) Güneşten korunamayan kavmin durumu açıklanmasa da onlar hakkındaki hissini ve muamelesinin ne olduğunu Allah'ın bildiği ve her şeyden haberdar olanın Allah olduğu belirtilmiştir. Böylece Zülkarneyn'in yaptığı işlerin bir kısmından haberdar olduğumuz, konu ile ilgili bilgilerimizin Kur'an'da bildirilenlerle sınırlı kalacağı anlaşılmaktadır. c) Karşılaştığı son kavimle bu kavmin dinini sorgulamadan "mazlumun dini olmaz" ilkesinden hareketle zulme ve ifsada karşı işbirliği yapmıştır.

3. Karşılaştığı üç farklı kavminde Müslüman olmadığını anlıyoruz. Her bir kavmin zaman ve mekân farklılıklarından kaynaklanan pozisyonları olduğu, birbirlerine karşı avantajlı ve dezavantajlı yönlerinin bulunduğunu görüyoruz. Bu kavimler hakkında yapılacak uygulamada önceliğinin durum tespiti, tefekkür, tebliğ ve ifsadı ortadan kaldırmak, sonrasında ise adil yönetimi tesis ederek dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamak üzerine kurulu bir metot uygulamış, tebliğ ve mesajını "zalimlerin, müşriklerin cezasının hem dünyada hem ahirette verileceği" ilkesi üzerinden vermiştir.

4. Yaptığı işlerin Allah'ın yardımıyla olduğunu açık açık ifade etmiş, insana imkân ve güç verenin Rabbi olduğunu anlaşılır bir dille beyan etmiştir.

5. Zülkarneyn hayali kahraman değil, Allah'ın nimetlendirdiği gerçek bir Müslüman olduğu gibi yaptığı işler, karşılaştığı manzaralar gerçektir. Onun gördüğü, en güzel tabiat manzaralarıdır. İnsanların belirli zamanlarda ve mekânlarda bu manzaralarla karşılaşabilmesi mümkündür.

6. Allah'ın verdiği imkânı her zaman ve her yerde en güzel şekilde değerlendirmiş, yapacağı işin en iyisini ferasetle yapmıştır. Uyguladığı yöntemi Allah'ın bir nimeti olarak kabul etmiş, zamanının bilinmeyen teknolojisini kullanmıştır.

Kim Allah'ın dinine yardım ederse Allah da ona yardım eder. Kulluk ile imkân ve sebepler birleşince yetki ve salahiyet gelir. Dünya hayatında yetkinlik sahibi olmanın yolu kulluk bilinciyle hareket etmek ve imkânları en güzel şekilde kullanmakla olur. Kur'an Allah kelâmı olduğu için varlığını kıyamete kadar devam ettirecek ve onun mesajlarına tüm zamanlarda ihtiyaç duyulacaktır. Kur'an kıssalarının farklı zamanlarda, farklı mekânlarda, farklı kişilerde tezahür etmesinin yolu verilen mesajı anlamak ve uygulamakla mümkündür.

Kaynakça

- Kur'an-ı Kerim Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Beyzâvî, Nâsirüddin Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vil*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Çelik, Feyza. "Hicri İkinci Asır Tefsirlerinde Zülkarneyn Kıssası". *Hicri İkinci Asırda İslami İlimler* 0/2 (2022), 52-67.
- Fârâbî. *Kitâbu'l-hurûf*. ed. Muhsin Mehdi. Beyrut: Daru'l-Meşrik, 1990.
- Fîrûzabâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsu'l-Muhît*. thk. Mektebu't-tahkiki't-turâsi fî müesseseti'r-risâle. Beyrut: Müesseseti'r-Risale, 1426/2005.
- Güçlütürk, Avni Tarık. *Bronz Eserlerin Konservasyon Ve Restorasyon Sorunları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Galâyînî, Mustafa. *Câmi'u'd-dürûsi'l-'arabiyye*. 4 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 30. Basım, 1414/1994.
- Halaçoğlu, Yusuf. "Fersah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Ekim 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fersah>
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme. 10 Cilt. Riyâd: Darû Tayyibe, 2. Basım, 1420/1999.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim. *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*. 1 Cilt. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1398/1978.
- İbn Manzur, Ebu'l Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükrim. *Lisânu'l-'arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâr-u Sadır, ts.
- İsfehânî, Râgîb. *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*. nşr. Muhammed Seyyid Keylani. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Kahraman, Ferruh. "İdeal Bir Devlet Adamı Olarak Zülkarneyn". *Ağrı İslâmi İlimler Dergisi* 0/7 (Aralık 2020), 33-60.
- Köksal Albayrak, Fatma. *Kur'an'ın Işığında Zülkarneyn Kıssası*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Kurt, Adem - Özer, İrem. "Mekanik Alaşım Yöntemi İle Demir Ve Bakırın Alaşımlanması". *Journal of Polytechnic*. <https://doi.org/10.2339/politeknik.932645>
- Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdürrezak el-Mehdi. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, 4. Basım, 1422/2001.
- Kutluer, İlhan. "fesad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 28 Eylül 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fesad>
- Kutluer, İlhan. "Şey". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Eylül 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyy>
- Kutub, Seyyid. *Fî Zilâli'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Kahire-Beyrut: Dâr-uş-Şurûk, 1. Basım, 1972.
- Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ. *Tefhîmü'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Lahor: İdâre-i Tercümânü'l-Kur'ân, 1991.

- Oral, Osman. “Mâtürîdî’de Zülkarneyn Prototipi Ve Kıssasının Hikmetleri”. *Social Sciences Studies Journal* 6/59 (Ocak 2020), 1251-1263. <https://doi.org/10.26449/sss.2183>
- Öztürk, Mustafa. “Zülkarneyn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 03 Eylül 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zulkarneyn>
- Öztürk, Mustafa. “Zülkarneyn Kıssası”. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Aralık 2014), 7-31. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/katuifd/issue/31120/338166>
- Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru Fîkr, 1401/1981.
- Said Nursi, Bediüzzaman. *Lem'alar*. İstanbul: Sözler Neşriyat A.Ş, 1995.
- Savaş, Nuh. *Zülkarneyn Kıssası*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994.
- Sibeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. Oşmân b. Kanber. *el-Kitâb*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 5 Cilt. Kahire: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1408/1988.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sur*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Fîkr, 1432/2011.
- Taberî, İbn Cerir Muhammed b. Cerir. *Câmiü'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 25 Cilt. Kahire: Hecr, 1422/2001.
- Tan, Serhat Ahmet. *Zamanın Sahibi Zülkarneyn*. İstanbul: Şira Yayınları, 2018.
- Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali. *Keşşâfû işlâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*. nşr. Ali Dahrûc, Abdullah Hâlidî. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1416/1996.
- Türe, İskender. *Zülkarneyn / Kur'an'da Uzaya Seyahati Anlatılan İnsan*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2000.
- Vehbi, Konyalı Mehmed. *Büyük Kur'ân Tefsîri; Hülasatü'l beyân fi tefsîri'l- Kur'ân*. 16 Cilt. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1966.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidü't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'lKitâbi'l-Arabî, 1407/1986.
- TBK, Türk Borçlar Kanunu (Kanun No. 6098). *Resmi Gazete* 27836 (04 Şubat 2011). Erişim 25 Temmuz 2022. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/02/20110204-1.htm>